

IJzertijd in de Kempen

P.J.C. Callebert

Inleiding

In welke mate heeft men in Eindhoven in januari-maart 1995 het leven van de ijzertijdboer in de Kempen geleefd? Wie waren die Kempenboeren, hoe leefden ze, hoe waren ze georganiseerd, wat geloofden ze, wat dachten ze? Waren ze bang van onweer en wolven, hadden ze lief op de heide en welke misdaden straftten ze? Kortom, wat weten we van hen en kunnen we dat naleven?

Om met een zo groot mogelijke waarschijnlijkheid het leven te beschrijven van de bewoners van de Kempen in de zeven eeuwen vóór de komst van de Romeinen, moeten we ons oriënteren op de archeologische vondsten in het gebied en de geschreven bronnen van de Romeinse veroveraars. We moeten vooral ook kijken naar de kennis die we hebben van de buurvölkeren, hun cultuur, hun economie en hun politiek.

In de nu volgende tekst wordt steeds uitgegaan van de grootst mogelijke waarschijnlijkheid, want zekerheid is een zeldzaam goed in de prehistorie van de Lage Landen. Die waarschijnlijkheid halen we door Kempische opgravingsgegevens te vergelijken met deze van de buurvölkeren en met geschreven bronnen. Vrijwel elke bewering in de tekst verdient de term 'hoogstwaarschijnlijk', maar om de tekst leesbaar te houden hebben we de vrijheid genomen dit niet steeds te herhalen.

De bewoners van de Kempen hebben weinig tastbaars nagelaten. Naast weinig geschreven bronnen van enkele Romeinse schrijvers vindt men in de zandgronden nauwelijks houten, benen of ijzeren voorwerpen. Ook textiele vondsten zijn niet vermeldenswaard. We hebben dus maar weinig bronnen en maar een fractie van hun gebruiksvoorwerpen in bezit. Deze voorwerpen zijn bovendien eenzijdig: vele potscherven, vuursteen, munten en grondsporen van gebouwen. Op basis van die opgravingsgegevens zijn in Eindhoven gebouwen zo goed mogelijk nagemaakt. In een dergelijk gebouw vond het leefexperiment plaats. De bruikbaarheid van de boerderij kon zo het best bestudeerd worden. In het leefexperiment heeft men met verantwoorde gebruiksvoorwerpen gewerkt om te ervaren hoe het was om alleen dergelijke gebruiksvoorwerpen en werktuigen te gebruiken en hoe deze voorwerpen gebruikssporen na zouden laten.

1. De Kempen bij de komst van de Romeinen

Het geografisch gebied dat we in dit verhaal 'de Kempen' noemen ligt tussen Antwerpen en Venlo, tussen Den Bosch en Hasselt. Ten noordwesten ligt het moeilijk toegankelijke mondingsgebied van Schelde, Maas en Rijn. Ten noorden ligt de benedenloop van de Maas in een deltagebied met de Waal en de Rijn. Het deltagebied is maandenlang moeilijk toegankelijk en vormt dus een merkbare (cultuur)grens. De contacten over water zijn beperkt gebleven. In het noordoosten lag het bijna ondoordringbare veengebied de Peel. Ietwat oostelijker loopt de Maas, een goed bevaarbare rivier, die in zijn bedding geregeld voor winterse overstromingen zorgt. De rivierklei zorgt aan weerszijden van de rivier voor vruchtbare gronden en pottenbakkersklei. In het zuiden is de Kempen begrensd door het riviertje de Demer, dat in het westen in de Rupel en Schelde uitmondt. De Demer is de grens tussen de Kempische onvruchtbare zandgronden en de vruchtbare löss- en leemgronden van Haspengouw en Belgisch Brabant. Het gebied is goed toegankelijk voor de Kempenboeren. In

het westen vormt de zeelei rond de Rupel, Schelde en Maasmonding de grens.

De Kempen bestaat grotendeels uit een hoog gelegen zandgebied, afhellend naar het noorden, bestaande uit onvruchtbare stuifduinen, heidevelden, eiken- en berkenbossen en vennen. Extensieve veeteelt en bijenteelt was op dat terrein mogelijk. Langs de vele beken en riviertjes, vooral die rond de Dommelvallei, was het bos een eikenmengbos. De grond was er vochtiger en daardoor geschikt te maken voor landbouw. Ook al was de opbrengst niet te vergelijken met die van de betere löss- en leemgronden in het zuiden of de leemgronden van de Maasvallei, toch kon de ijzertijdboer er een spaarzaam bestaan leiden. De riviertjes en beken zelf lagen meestal verzonken in een breed waterrijk gebied. Het was een vrij ontoegankelijk elzenbroek met wilgen, rietkragen en graspartijen. Organisch afval en uitloging van de hogere gronden zorgden voor zompige oerbanken, die dermate veel ijzer bevatten, dat sommige brokken geschikt waren voor het winnen van ijzeroer.

2. Dateringen in de IJzertijd

De IJzertijd in de Kempen wordt grofweg ingedeeld in twee hoofdperiodes. De Hallstatt-periode (ca. 750 - 450 vóór Chr.) en de La Tène-periode (ca. 450 - 50 vóór Chr.). Deze indeling is zinvol in Midden-Europa. In de Kempen is een dergelijke scheiding nauwelijks terug te vinden bij opgravingen omdat er noch culturele veranderingen optraden noch invallen van andere volkeren zijn te melden. Het einde van de IJzertijd in de Kempen vindt plaats met de komst van de Romeinen, ca. 50 vóór Chr. Hun aanwezigheid verandert geleidelijk aan de cultuur in de Kempen. Het Eindhovense leefexperiment dat gehouden werd in de inheems Romeinse runderboerderij van ca. 50 na Christus kan het best gesitueerd worden in het begin van de Romeinse tijd.

3. Historische merkwaardigheden in de IJzertijd

Al vanaf 1100 vóór Chr., dat is midden in de bronstijd, begint er een merkwaardige verschuiving in de begrafenisrituelen in de Kempen. Begrafenisrituelen zijn meestal eeuwenlang nauwelijks aan veranderingen onderhevig zodat deze overgang opvallend mag genoemd worden. Men ging over van het begraven in grote grafheuvels naar het begraven in urnenvelden. In de Kempen zijn er een 700-tal urnenvelden, soms honderden meters lange zones in de heide waar men eeuwenlang de doden cremeerde en de crematie-resten oprapte om ze met of in een urn te begraven. Een heuveltje van heideplaggen op de urn gaf eeuwenlang aan waar men deze begrafenis uitvoerde. Tot omstreeks 400 vóór Chr., dus midden in de IJzertijd, werd op deze urnenvelden op deze manier begraven.

Ook bij opgravingen van dorpjes ziet men dat deze plaatsen eeuwenlang na elkaar bewoond zijn gebleven zonder noemenswaardige veranderingen. Waar in West-Europa de bronstijd overgaat in de IJzertijd met de nodige veranderingen en strijd, gebeurt hier erg weinig opmerksaams: 'En de boer hij ploegde voort'.

Op deze urnenvelden vindt men in het begin van de IJzertijd in de Kempen merkwaardige zogenaamde 'vorstengraven'. Terwijl in die tijd zelden grafgiften de crematieresten vergezellen, vindt men in deze vorstengraven de rijkste en duurste Europese goederen zoals Etruskische bronzen emmers, gouden en zilveren sieraden, wapens met gouden handvest, paardentuig en wieldoppen van praalwagens, vaak goederen afkomstig uit Zuid-Duitsland of Noord-Italië. Deze zogenaamde 'vorsten' worden wel begraven op Kempische wijze en zijn dus wellicht plaatselijke figuren die rijkdom hebben vergaard en een luxe volksvreemde levensstijl hebben aangenomen. Of deze 'heren' ook inheemse leiders zijn geweest dan wel een krijgerskaste vormden aan wie de plaatselijke bevolking belasting moest betalen valt niet

na te gaan. Er is in de dorpjes geen aanwijzing te vinden voor burchten, rijke herenboerderijen, omwalde hoeves of versterkingen zoals die in de Ardennen en Frankrijk zijn te vinden. Er is evenmin enige continuïteit te bemerken want vanaf de midden-IJzertijd verdwijnen deze merkwaardige elite graven. Het leefexperiment heeft niet de bedoeling gehad om enig experiment te doen rond de problematiek van de begrafenisrituelen.

Vanaf ca. 500 vóór Chr. ontstaat in Zuid-Duitsland en Midden-Frankrijk de zogenaamde La Tène-cultuur, door Grieken als Keltisch en later door Romeinen als Gallisch aangeduid. De cultuur verspreidt zich vooral over geheel Frankrijk, Noord-Spanje, België, de Britse eilanden, Noord-Italië en Midden-Europa. Die enorme verspreiding gaat soms met verovering en onderwerping gepaard, maar soms eenvoudig met cultuurverspreiding. Rond 470 vóór Chr. verschijnen de eerste tekenen van deze cultuur in de Ardennen en Zuid-West België. In de Kempen blijft de oorspronkelijke bevolking zichzelf maar neemt geleidelijk aan Keltische elementen in haar dagelijkse leven op. In deze periode is er een grote Kempische eenheid en eenvormigheid in bijvoorbeeld de woningbouw, hoeve-inrichting, in de omvang van de nederzettingen, in de begrafenisrituelen, in de landbouwmethodes, in de vorm en versiering van aardewerk.

Rond 400 vóór Chr. vermindert plots de Kempische bevolking drastisch. Nederzettingen worden verlaten en vervallen, meerdere urnenvelden worden niet verder gebruikt. Het lijkt alsof de Kempische boeren zijn gedecimeerd. We hebben geen idee van wat er gebeurd kan zijn: was er oorlog, een epidemie, enkele jaren van misoogst in de Kempen? We vinden er niets van terug. We weten wel dat het een periode is met een slecht klimaat, vochtiger en kouder dan de eeuwen ervoor. De zee neemt kustgebieden in bij meerdere transgressies, de delta van Maas-Waal-Rijn wordt een overstromingsgebied en riviertjes treden buiten hun oevers. In de buurt van de Maas gaat de bewoning wel verder, zoals te Oss-Ussen en Haps waar men woont bij de rijkere leemgronden van de Maasvallei.

Pas 300 jaar later neemt de bevolking weer toe en worden meerdere ongebruikte urnenvelden weer in gebruik genomen. Men cremeert dan nog steeds, maar begraaft de crematieresten in een zogenaamd vlakgraf, zonder heuveltje. Die graven vallen niet op in het landschap en zijn dan ook moeilijker te vinden bij opgravingen.

Rond 100 vóór Chr. neemt de bevolking wéér toe en worden er meer akkers in gebruik genomen. Het klimaat wordt warmer en minder vochtig en de Kempenboer is merkbaar terug in het landschap. Deze tendens blijft tot de komst van de Romeinen. Wie waren deze bewoners? Zijn het Kelten of Germanen, Eburonen, Nerviërs, Cugerni of Menapiërs of Kempenboeren? Welke rol spelen ze bij de komst van de Romeinen? Vechten ze mee met de Eburonen zoals de muntvondsten laten veronderstellen en worden ze dan ook uitgeroeid zoals de Eburonen in Haspengouw? Voeren ze een guerrilla vanuit vennen, bossen en peelgebieden of hebben ze zich gemakkelijk aangesloten bij de te sterke overheerser? Het is vrijwel onbekend. De Romeinen schrijven nauwelijks over dit arme gebied.

4. De bewoners van de Kempen

Zoals in Eindhoven goed te zien is woonden in deze arme en onvruchtbare streek bijna uitsluitend boeren in kleine dorpen van zo'n 5 boerderijen, verspreid in het landschap, soms kilometers van elkaar af, neergeplant in het eikenmengbos. De boeren legden in dat bos nabij hun woning omwalde akkertjes aan van ca. 40 bij 40 m. (de zogenaamde Celtic Fields). Het boerenbedrijf was een gemengd bedrijf met landbouw en veeteelt. Het vee, hoofdzakelijk bestaande uit runderen, schapen en varkens, liep vrij in het bos of werd naar de heide

gedreven. In de lager gelegen gebieden kon gras worden gemaaid om als hooi voor wintervoer te dienen. Ambachtelijke werkzaamheden gebeurden meestal door de boeren zelf. Ze bouwden hun huizen zelf met hout, leem en riet, ze maakten hun gereedschappen hoofdzakelijk zelf, inclusief hun huisraad, meubels, hun potten en landbouwgereedschappen. Als er al van enige specialisatie sprake zal zijn geweest dan gebeurde dat op lokaal niveau. Zo kunnen we ons voorstellen dat een bepaalde boer een ervaren dakdekker was, die gevraagd werd bij elk dak in de onmiddellijke omgeving. Echte ambachtslui, die van hun specialisme konden leven, mogen we in de Kempen nauwelijks veronderstellen, tenzij misschien de smid, die als rondtrekkende ambachtsman aan de kost kon komen in West-Europa. We kunnen ons een ijzersmid voorstellen als opvolger van de rondtrekkende bronsmeden uit de Bronstijd. In het leefexperiment heeft men dit landelijke leven zo goed mogelijk willen nabootsen. In vergelijking met de ijzertijdboer had men wel weinig vee meegenomen, maar zich wel goed voorbereid op het voedselprobleem inzake granen, bonen, wortelen en groenkost. Zoals eerder aangestipt heeft men veel aandacht besteed aan gereedschappen en gebruiksvoorwerpen. Men heeft ook een 'rondtrekkende' smid in de nederzetting ontvangen.

5. Stamverwantschappen

[NT]Het was voor de deelnemers aan het leefexperiment niet mogelijk het sociale leven van de ijzertijdmens na te bootsen. Men vormde met de acht personen die tijdens het project aanwezig zijn geweest geen echte familie, laat staan een onderdeel van een clan of stam. Ook het ontbreken van kinderen van verschillende leeftijd maakte het leefexperiment minder echt. Er is wel heel wat bekend van de verwantschapsbanden van de toenmalige bewoners van de Kempen. Hiervoor verwijs ik naar een boek van N. Roymans (Roymans, 1987).

In de rijkere regio's rondom de Kempen zijn de namen bekend gebleven van bepaalde stammen van Keltische of Germaanse afkomst. Men veronderstelt dat de Kempenboeren met één van deze stammen in verband te brengen zijn. Duidelijkheid is er hier niet over. De volkeren ten noorden van de Maas-Waal-Rijn-delta zijn wellicht het minst verwant met de Kempenboeren, gezien de moeilijke bereikbaarheid van het deltagebied en het feit dat opgravingsgegevens uit de IJzertijd vooral wijzen op contacten met het zuiden. Ten oosten van de Kempen tussen Maas en Rijn woonden de Cugerni. Er zijn voldoende vondsten die wijzen op contacten tussen beide. De Eburonen bewoonden de rijke löss- en leemgronden van Haspengouw. Hun stam is beschreven door de Romeinen en vondsten wijzen uit dat ze contacten hadden met de Kempenboeren. De Nerviers bewoonden het leemgebied van Midden-België tot Rupel en Demermond. Met hen hadden de Kempenboeren zeker handelscontacten. Men kan Nervische munten vinden in de Kempen. Ook het aardewerk heeft invloeden vanuit dit zuidwestelijk gelegen gebied der Nerviers. De Menapiërs zijn de bewoners van de Scheldevallei tot de Noordzeekust bij de Scheldemonding. Men heeft de bewoners van de Kempen jarenlang met hen in verband gebracht. In het zuidwesten waren de Morinen de bewoners van de Noordzeekust in Noord-Frankrijk (bij de IJzermond) met contacten over het Kanaal in Oost-Engeland. De Marsaci en Canninefaten van de Zeeuwse en Hollandse kustgebieden dreven handel met de Kempenboeren. Als handelswaar was hun zout erg gewild.

Er wordt de laatste jaren van uitgegaan dat de Kempenboeren Eburonen waren, omdat deze stam het meest nabij woonde, het best bereikbaar was en omdat Eburonenmunten circuleerden in de Kempen. Van enige zekerheid is geen sprake. De Kempenboeren zijn in elk geval geen geïmmigreerde groepen van welke stam dan ook, maar afstammelingen van bronstijdboeren

die eeuwenlang hetzelfde arme gebied bewoonden, zonder dat er noemenswaardige veranderingen in hun cultuur optraden. Men kan hier letterlijk spreken van 'ab origine', van de oorspronkelijke bevolking. Bij de komst van de Romeinen lijken deze boeren zich aan te sluiten bij de Eburonenopstand. Die opstand kwam de Eburonen duur te staan, ze werden verslagen, verjaagd en plaatselijk uitgeroeid. In de Kempen laten grondsporen geen massale brandschatting zien. Toch spreekt men enkele jaren later van een volk, de Taxandriërs, die de Kempen bevolkten en die verwant waren met de Bataven. Hieruit zou men kunnen concluderen dat andere groepen zich hebben gevestigd in dit arme gebied. Maar welk volk wil een weinig vruchtbaar gebied betrekken? En waar bleef de oorspronkelijke Kempenboer?

6. Landbouw in de Kempen

[NT]Bij opgravingen in de laatste jaren wordt vooral gelet op sporen van nederzettingen en de menselijke activiteiten aldaar. Zo wordt veel aandacht besteed aan het dagelijks leven van de prehistorische mens. Om het dagelijks leven van de boeren in de Kempen te bestuderen moet men niet met alleen de toenmalige kennis van de landbouw in West-Europa, maar ook met de bodemgesteldheid van de Kempen rekening houden. Met uitzondering van de vruchtbare valleien van Maas en Schelde is het gebied van de Kempen, zoals eerder opgemerkt, erg arm. De zandgronden leveren weinig op, zeker wanneer de grondwaterspiegel te laag is. In de beekdalten nabij de riviertjes zijn er echter terreinen waar landbouw mogelijk is. De ijzertijdboeren leerden van hun voorouders, de bronstijdboeren, waar deze gronden lagen en hoe men ze moest gebruiken. De akkers, die omheind waren door een lage wal met kreupelhout, werden wellicht bemest met huisafval of stalmest, misschien met bladerresten uit de humuslagen van het eikenmengbos. In de buurt van de Zuid-Limburgse Maas gebruikte men zelfs mergelbemesting die van over de rivier werd aangebracht. Het bestaan was grotendeels zelfvoorzienend, niet afhankelijk van ruilhandel.

De weinige 'export'-producten als gedroogd vlees, honing, huiden en wol zullen zijn geruild tegen het peperdure zout uit het kustgebied, tegen ijzer, sieraden en gebruiksvoorwerpen, meegebracht door rondreizende handelaars en (edel)smeden. (Over)productie zal ook gebruikt zijn voor offergaven, bij huwelijken en feestpartijen of om ongelukkige familieleden te helpen.

In de IJzertijd verbouwt men emmertarwe, spelt, diverse soorten gerst, rogge, boekweit, haver en gierst. Op de akkers zaaide men ook erwten, (duive)bonen, linzen, wikke en vlas voor de vezel en lijnolie. Hoewel men wisselbouw hanteerde, door bijvoorbeeld het ene jaar erwten, het volgende jaar tarwe en daarna gerst te zaaien, moest men na enkele jaren de akker braak laten liggen. Als men bij opgravingen een veld van 100 'Celtic fields'-akkertjes vindt, kan het best zijn dat er jaarlijks niet meer dan 20 in gebruik waren. De Kempenboer liet op de braakliggende velden vee grazen. Het vee hield de akker onkruidvrij en bemestte die. Ook de grassen die er groeiden dienden later bij hergebruik als mest. De deelnemers aan het leefexperiment hebben de Kempische landbouw uit de ijzertijd zo goed mogelijk nagebootst. Ze hebben veel aandacht besteed aan dit aspect.

De beste gronden in de Kempen brachten de boer niet de helft op van de gronden in de leem- en lössgebieden rondom hem. Het bleef dus armoe troef. Droogte op de zandgronden was voor de oogst een regelrechte ramp.

7. Landbouwmethodes

Veel meer dan omheiningen van akkertjes (de zogenaamde Celtic Fields) en bewerkingssporen als restanten van landbouwmethodes vindt men niet in de Kempen. Alles wat we kunnen vermoeden, steunt op opgravingsgegevens van buiten de regio.

De Kelten kenden reeds een ploeg die de grond niet alleen openscheurde, maar ook omkeerde, wat de meest geavanceerde techniek was in agrarisch Europa. In de Kempen werd de zandgrond wellicht nog niet geploegd maar gescheurd met een eergetouw van hout, soms verstevigd met een ijzeren schoen. Dit eergetouw werd getrokken door een span runderen. Er wordt wel eens beweerd dat de akkertjes van 40 bij 40 m die lengte hebben omdat runderen deze oppervlakte in één dag kunnen omploegen. Verder had men de hak en de houten spade als bruikbare werktuigen, ze werden ook in het leefexperiment gebruikt.

Toen men aparte velden ging aanleggen voor emmertarwe, spelt, gerst of rogge, gierst en haver werd er geoogst met de sikkel. Bij gemengde verbouw van granen kon de oogst ook worden geplukt (het aren lezen). Dan haalt men er de gerst die eerder rijp is het eerste weg en daarna de tarwe. Vondsten uit o.a. Riethoven en Neerharen laten doorschemeren dat gemengde verbouw ook wel eens gemengd werd geoogst. In de opslagplaatsen vindt men dan tarwe en gerst door elkaar.

Beroemd is de Keltische maaimachine voor de oogst, een technisch wonderapparaat waarvan tekeningen in Buzenol en Aarlen zijn bewaard. Technologische hoogstandjes waren ook de karren met volle wagenwielen waarop men de oogst kon ophalen. Deze karren werden getrokken door paarden of runderen. Het valt te betwijfelen of Kempenboeren deze technische snufjes gebruikten, zelfs of ze paarden gebruikten als trekkracht(en).

Graan werd soms opgeslagen in kuilen die elk jaar werden schoongebrand wat aardige opgravingsresten oplevert. Graan werd in vochtige gebieden ook bovengronds opgeslagen in spiekers, dat zijn gebouwtjes op vier, zes, soms negen palen, waar het graan beschermd tegen ongedierte werd opgeslagen. Tijdens het leefexperiment is een dergelijke spieker gebouwd.

Samenvattend mag men stellen dat de landbouw in West-Europa uitstekend georganiseerd was en technisch het meest modern van Europa. De Kelten gebruikten de meest geavanceerde technieken, zowel wat betreft akkeraanleg, machinerie, bemesting als verwerking tot brood, lijnolie en linnen. De Romeinen hebben van onze boeren heel wat kunnen leren. Ook in de Kempen was de landbouw technisch goed, al was het oogstresultaat mager.

8. Veeveelt

Veeveelt was in de IJzertijd een belangrijke bron van inkomsten. De ijzertijdboer hield meer vee dan zijn voorouders in de bronstijd. Of het bezit van veel vee ook als statussymbool heeft gegolden is niet bekend.

Uit het feit dat de akkercomplexen omheind waren mag men concluderen dat het vee vrij rondliep. Varkens en runderen kunnen rond het dorp en in het eikenmengbos hun hart ophalen. Schapen en geiten zullen in het eiken- en berkenbos de jonge scheuten verorberen waardoor ze het spaarzame bos uitdunnen tot er steeds meer parklandschap en heidevelden ontstaan. In de IJzertijd is heidevorming in de Kempen een duidelijk verschijnsel. Tijdens het leefexperiment hield men weinig vee, veel te weinig in vergelijking met vroeger, zo had men geen runderen, varkens noch schapen.

Het vee in de IJzertijd was bijna een kwart van het aantal van heden ten dage. Paarden leken op pony's. Ze hadden een schofhoogte van ca. 1,20 m. Ze hadden in de IJzertijd bij de Kelten meestal een rituele of militaire functie. In de Kempen waren deze luxedieren nauwelijks te vinden. Runderen hadden een schofhoogte van ca. 1,10 m. en waren interessant vanwege hun

trekkracht, melk, huid, vlees en beenderen. Schapen werden vooral gehouden voor hun wol en vlees, misschien ook de melk en kaasproductie. Schapen hebben het voordeel dat ze op weinig vruchtbare gebieden gedijen. Of er geiten waren is onduidelijk omdat het verschil tussen geiten- en schapenbotten moeilijk te onderscheiden valt. Varkens waren interessant als vleesdieren. Ze waren nauw verwant met everzwijnen, hun familieleden in het eikenmengbos. Huisdieren leverden naast vlees en melk ook vet, bot, hoorn, darmtouw, pezen, leder en niet te vergeten mest.

Over pluimvee is weinig bekend aangezien bot snel vergaat in de zandbodem. Er werden in elk geval ganzen gehouden. Wellicht waren er bij het einde van de IJzertijd ook hoenderen op het erf. In de Keltische gebieden van Duitsland en Frankrijk waren ze aanwezig. Het is niet duidelijk of men in de Kempen ook honden heeft geconsumeerd, zoals in sommige culturen voorkwam. Honden waren belangrijk voor de veiligheid, voor de jacht of gewoon als huisdier.

Als aanvulling op het menu van de ijzertijdboer kwam weinig jachtprooi voor. Edelhert, everzwijn, wolf, haas, ze waren er nog wel en vormden in tijden van nood enige aanvulling. Paling, riviervis en vogels zullen dat ook zijn geweest. In het leefexperiment heeft men reeën vlees, eend en vis als wild gegeten.

Met de komst van de Romeinen verandert de veeteelt behoorlijk. De Romeinse troepen langs de Rijn grens hebben grote behoefte aan vlees, waardoor rundersoorten veredeld worden, geselecteerd en gefokt op basis van hun vleesproductie. De dieren 'groeien' letterlijk. Vleesrassen worden gehouden in boerderijen die in de Kempen vanaf die tijd een drieschepig stalgedeelte hebben waar twee rijen runderen gestald kunnen worden (zoals de runderboerderij te Eindhoven waar het leefexperiment plaatsvond). Runderteelt neemt toe ten koste van de schapenteelt. Hoewel de runderen deels als belasting geleverd werden, zal de aanwezigheid van de troepenmacht langs de Rijn voor de Kempenboer een goede bron van inkomsten zijn geweest. Deze rijkdom is vooral merkbaar na 100 jaar Romeins bewind en uit zich in geromaniseerde gebouwen en luxe artikelen.

9. Ambachten en vrije beroepen

Uit het voorgaande mag duidelijk zijn dat er in de IJzertijd in de Kempen geen markt was voor ambachtsslui. Deze beroepsspecialisten hadden behoefte aan mensen met geld en invloed, voor wie ze konden werken en in ruil voor hun werkzaamheden voedsel en geld konden verkrijgen. In de Keltische wereld van Zuid-Duitsland tot Bretagne en van de Seine tot de Middellandse Zee waren er in prehistorische tijd voldoende adellijke personen rond wier burcht een stadje van ambachtsslui kon functioneren. Daar waren edelsmeden, wapensmeden, steenhouwers en munters, glasblazers, blaasbalgmakers, schoenmakers en leerlooiers, botbewerkers, wevers, ververs en kleermakers, olieslagers en (graan)maalders, meubelmakers, scheepsbouwers, mandenvlechters. Er waren ook priesters, priesteressen, astrologen, chirurgijnen en troubadours.

Als we één ambachtsman in de Kempen ten tonele durven te voeren, dan is dat de smid. Dankzij de aanwezigheid van ijzer(-oer) in de bodem konden de bewoners van de Kempen op betaalbare wijze genieten van moderne gebruiksvoorwerpen en wapens, wat in de voorbije bronstijd nauwelijks het geval was. IJzer bleef dan wel een luxeproduct, waar men zuinig op was, maar het viel te produceren met eigen grondstoffen, in oventjes die men zelf kon bouwen.

De productie van ijzer kon ter plekke verwerkt worden tot messen, pijlpunten, ploegschoenen, spijkers, wagenbekleding en velgen, paardenbitten en -halsters, lanssen, speren en dolken.

Soms hebben smeden halffabrikaten gemaakt, bestaande uit staven van 5 à 6 kg. of platte staafjes van 500 à 700 gram. Deze laatste werden plaatselijk zelfs als munt- en rekeneenheid gebruikt naast gouden, zilveren en bronzen munten.

Tijdens het leefexperiment is ruim aandacht geschonken aan het winnen van ijzer uit ijzeroer. Het resultaat van hun activiteiten is schitterend. Hun `rondreizende ijzertijdsmit' kon heel wat ijzeren gebruiksvoorwerpen maken. Hij teert hier op een jarenlange ervaring die in het Prehistorisch Openluchtmuseum te Eindhoven is opgedaan.

10. Handel

In de Keltische gebieden van Zuid-Duitsland en Frankrijk wordt veel handel gedreven. Vooral de handel met het Middellandse Zee-gebied is bekend. Al rond 500 vóór Chr. vindt men in bepaalde zogenaamde adelsgraven Etruskisch en Romeins paardentuig, bronzen emmers en sieraden. Vanaf de Rhône-monding tot Noord-Frankrijk en het Rijnland was er een levendige handel in Italiaanse wijn. Overall vindt men er in de IJzertijd Romeinse amforen, waarin de wijn werd vervoerd. Er werd, naast de gebruikelijke handelsproducten, ook handel gedreven in de in Rome zeer gewilde (edel-)metalen en slaven, granen en vlees.

In de Kempen neemt men weinig deel aan deze internationale handel. Zelden vindt men voorwerpen uit de gebieden van de Middellandse Zee. Wel kent men er plaatselijke handel in dagelijkse gebruiksvoorwerpen. Rondtrekkende handelaars komen met huiden en bont, zout, bronzen en ijzeren voorwerpen. Het zout komt van de kust waar men 's zomers uit zeewater via verdamping zout kon winnen. Dat zout werd in aardewerken gootjes naar de Kempen vervoerd.

Hoewel in graven zelden sieraden gevonden worden en helemaal niet bij opgravingen van nederzettingen, mogen we veronderstellen dat er wel armbanden of halsbanden werden gedragen. Er circuleerden in de late IJzertijd in de Kempen zogenaamde Keltische munten. Alleen al in het ijzertijdheilighdom te Empel zijn er een zeventigtal exemplaren vermeld, waarvan een zestigtal van goud en zilver. Rond 100 vóór Chr. kent men er al Nervische goudmunten, later de minder goud bevattende Eburonenmunten en bij de komst van de Romeinen meer zilveren munten.

Besluit

De Kempenboeren in de IJzertijd proeven nauwelijks van de rijkdommen die hun zuidelijke buurvolkeren kennen. Hun armoede dwingt hen er toe om voor hun dagelijks brood hard te werken op de arme zandgronden. Pas vanaf de komst van de Romeinse legioenen die langs de Rijn gelegerd zijn, kunnen ze zich luxe producten veroorloven, die ze betalen met geld dat ze hebben verdiend bij leveranties aan de Romeinse soldaten. In die eeuwen zijn ze overgegaan van Keltisch beïnvloede aboriginels tot Germaanse boeren die eeuwen later de Romeinse heerschappij omverwerpen. In het leefexperiment probeerde men gedurende twee vooral regenachtige wintermaanden zoveel mogelijk van dit leven na te beleven. Een echte belevenis!